

U. L. Kopyne

to July 1961
Kopyne
Kopyne

796
2-61

ՍՏ. ԼԻՍԻՑՅԱՆ

19 NOV 2010

ԵՐԱՊԵՐՄԻԱՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ. — Եփեմերյանի վրասա-
նում չիվ Ադրբեյջանում:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՄԻՒ Ռ: 55.

ՍՏ. ԼԻՍԻՅՅԱՆ

796

Լ-6)

ԵՔՍԿՈՒՐՄԻԱՆԵՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

ՄԱՐԴԵՐՈՒՏՆԵՐ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ.— Եփսուսիանի Վրասա-
նում յիվ Ագրեզանում:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Հ. Ա. Մ. ԽՈՐՀՐԴԻ № 55.
ՅԵՐԵՎԱՆ 1927

ՏՊԱՐԱՆ ՇԵՐՄԵՍ
 ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ,
 ՄԱՐԲՍԻ ՓՈՂ. № 29
 ԳՐԱՌԵՊ. 226Բ
 ՏԻՐԱԺ 500. Պ. 64

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Այս մարշրուտները առաջին փորձն են Հայաստանի սահմաններում հնարավոր եղած կուրսիաների գլխավոր ուղիները նշելու: Աշխատել ենք ցույց տալ թե այդ ուղիների ինչ յերևույթների վրա կարելի չի դարձնել երևույթների դիտողությունը: Այդ ցուցմունքները ոգտավետ կարող են լինել նաև այն անձնավորությունների համար, վորոնք տեղերում, տեղական բազաներում կուղենան յեկվորների համար ուղեցույց հանդիսանալ նրանց շրջագայությունների ժամանակ:

Հայաստանից դուրս, Անգրկովկասյան մյուս հանրապետությունների համար բերված են միայն այն մարշրուտները, վորոնք թիֆլիսից տանում են դեպի ծայրակետերը՝ Բաթում, Բագու և Վրացիկավկաս:

Գրքույկը կազմել ենք ՀՍԽՀ Կենտր. Գավառագիտական Բյուրոյի ունեցած նյութերի հիման վրա:

36637-62

№ 1. ՅԵՐԵՎԱՆ—ԴԻԼԻՉԱՆ

(113 կմ. խճուղի)

ՅԵՐԵՎԱՆ (1042 մ. ծովի մակերևույթից)

Յերեանը վորպես Հայաստանի Ս. Խ. Հանրապետության մայրաքաղաք Հանրապետական բարձրագույն հիմնարկները: Ժողովո՞ւթիւն, Կենտրոնական (Լենինի փողոց):

Զբոսանք Արովյանի (Սուրեն Սպանդարյանի արձանը) և Շահումյանի փողոցներով, Կոմունալների այգում (Սայուպա Արտիստների արձանը), հին, արհեստանոցների և քարվանսարների թաղով, հին բարով, Կոնդ քաղաքամասով:

Այց Սարգարի պալատի (Կանանոց և Իգ) մնացորդներին: Տեսարան դեպի Մառիկները, Արագածն ու Հրազդանի ձորը: Երեւանի և իր բակը: Հին թրքական բաղնիք:

Այց Նուրբին:

Յերեանի պլանը: Ծանոթություն նոր պլանի հետ:

Յերեանի այգիների փոփոխումը. Հրազդանից և Գետառից հանած առուները:

Խորում-բուլաղ. Հրազդանի ձորի բազալտի և տուֆի շերտերը: Հիդրոշեն (2.800 ձիաուժ.)—առուն, մեքենաների շենքը. հիդրոշենի նշանակությունը:

Զրմուղ: Նոր բազանիք — (Խորհուրդների փ. 14):

Յերեանի պտղաբուծությունն ու այգեգործությունը: 1 խորհրդային տնտեսությունը (նախկին Սարգսրի և Կից այգիները — 67 հեկտար) — նրա զիտական և գործնական նշանակությունը: Ոլիերուծարանական կայանը՝ Հայաստանի կենտրոնական կայան:

Պտուղների չորացում և կոնսերվացում: Կոնսերվի գործարան — (Լենինի փողոց, 9).

Գինեգործությունը Յերեանում: Հին հնձան և հին նկուղ՝ կարաններով: «Արարատ» տրեստը և իր գործարանը (Շահումյան փողոց 31) — գինեգործական, ողեքարշ, կոնյակային բաժինները. նկուղները. տակառաշինարանը: Կարմիր անկյուն:

Հայբամբակ և նրա գործարանը (յերկաթուղու կայարանի մոտ). — բամբակադու-

րան, ձեթի և ոճառի գործարաններ: Կարմիր անկյուն:

Կաշիի գործարաններ՝ 1-նը (կայարանի մոտ) և 11-րդը (Հրազդանի ափին). նոր սարքավորում. սոսնձագործության և մուշտակների բաժիններ. Էլեքտրադաց:

Գարեջրի գործարան (Հրազդանի ափին): Լիմոնադի գործարան («Արարատ» գործարանի մոտ):

Ծխախոտի գործարան (Ղանթարի մոտ) Մեխանիկական գործարան (Լենինի փող. 28) — մեխանիկական (փականագործ և շրջատաշ) բաժին, ձուլարան, դարբնոց, կաղապարանոց:

Կարբիտի գործարան (կայարանի մոտ):

Գորգի արհեստանոց (Մսի շարք, 38). տեղական և յեվրոպական նախշեր. բուսական ներկեր:

Հայկինո (անկյուն Սպանդարյան և Տերյան փ. փ.) ակցիոներական ընկերությունը կինոլաբորատորիայով և կինո գործարանով:

Տպարաններ՝ ա) Պոլիգրաֆտրեստի 1-ին (Ռուբենի փ., Կուլտուրայի տուն) — լինոտիպ և ձուլարան, և 11-րդ (անկյուն Սպանդարյան և Բաֆֆու փ. փ.) — ցինկոգրաֆիա, վիմագրատուն, գծարան, կազմատուն, և բ)

Պետհրատի (Խորհուրդների փ. 2) տպարան
կազմատնով:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները:

Կոոպերատիվի ցանցն ու աշխատանք-
ները:

Կ ր թ ա կ ա ն հ ա ս տ ա տ ու թ յ ու ն-
ն ե ր. — 1. Պետհամալսարան (Արովյան փ.)
— մանկավարժական (պատմա-լեզվադիտա-
կան, կենսաբանական և մաթեմատիկական
բաժիններով), սոցիալ-տնտեսական, բժշկա-
կան, գյուղատնտեսական, տեխնիկական
ֆակուլտետներ: Լաբորատորիաներ—քիմի-
ական, ֆիզիքական և ֆիզիոլոգիական. բնա-
պատմական թանգարան: Կաթնատնտեսա-
կան ֆերմա, Անատոմիկում: Գրադարան:

2. Կոնսերվատորիա (Սպանդարյան փ.
60)—ղաջնամուրի, ջութակի, վիոլոնչելիի,
արևելյան գործիքների, փողավոր գործիքնե-
րի և յերգեցողության դասաբաններ:

3. Գեղարվեստական—արդյունաբերա-
կան տեխնիկում (Տպագրողների փողոց 2)—
նկարչություն և քանդակագործություն.
արհեստանոցներ. ա) ասեղնագործի (Շահ-
ումյան փ. 49) և բ) փոսկերչության (Արով-
յան փողոց 2) գ) բրուտանոց:

Թ ա ն գ ա ր ա ն ն ե ր. — 1. Պետթան-
գարան (Արովյան փ. Կուլտուրայի տուն):

Բաժիններ՝ գեղարվեստական (արևմտա-
յիվրոպական, ռուսական և հայկական ար-
վեստ), հնագիտական (քարե, բրոնզե և յեր-
կաթե դարերի իրեր. քանդակներ. Անիի հը-
նություններ), ազգագրական, պատմագրա-
կան և հեղափոխական բաժիններ:

2. Գյուղատնտեսական թանգարան
(Կուլտուրայի տուն) և գյուղատնտեսական
լաբորատորիա:

3. Մանկավարժական թանգարան (Ա-
միրյան փ. 26)—ֆիզիկո-քիմիական, բնա-
պատմական, աշխարհագրական և հասարա-
գիտական բաժիններ. արհեստանոց:

Հ ա ն ր ա յ ի ն մ ա տ ե ն ա գ ա ր ա ն
Ա. Ֆ. Մ յ ա ս ն ի կ յ ա ն ի ա ն վ ա ն. —
(Սպանդարյան, 1. Կուլտուրայի տուն)—մոտ
200 հազար գիրք. ընթերցարաններ հասա-
կափորների և մանուկների համար:

Բ ժ շ կ ա կ ա ն հ ա ս տ ա տ ու թ յ ու ն-
ն ե ր. — 1. Տրոպիկական ինստիտուտ (Արով-
յան փ. 41)—մալարիայի հետազոտություն.
պայքար մալարիայի դեմ:

2. Լենինի անվան կլինիկական ինստի-
տուտ (Արովյան փ., Համալսարանին կից)
— 140 մահալալ. տերոպևտիկ. նյարդային,
խիրուրգիական և մանկաբուժական-գենիկո-

լողիական բաժանմունքներ. Եկեղեցիական
կարիքներ. եկեղեցորոժարան:

Անչափահասների ուղղիչ կրթական գա-
ղութ (Կոնդ):

Գյուղացու տուն. — (Գյուղացու
2-րդ փ. 3):—Մահճակալներ. սայլերի և
տավարի բակ: Գյուղատնտեսական գործիք-
ների ցուցադրական պահեստ:

Ֆերհանի անցյալը: Ֆերհանի խաների
կառավարությունը: Ռուսաց տիրապետու-
թյան հաստատվելը: Ֆերհանը XIX և XX-րդ
դարերում:

Հեղափոխական շարժումները Ֆերհ-
վանում:

Կուսակցական բարձր հիմնարկ-
ները: Հեկ Կենտկոմ և Ֆերհանի Գավկուս-
կոմ (Աբովյան փ. 33 և 34): Ազիտ կարի-
ներ (ժանոթություն կուսուրսավորության
աշխատանքներին):

ՔԱՆԱՔԵՌ Ֆերհանի և Արարատյան
զաշտի տեսարանը Քանաքեռի կողմից. Մա-
ռիաներն ու Արագածը Քանաքեռից: Արով-
յանի տունը:

ՊՏՂՆԻ, ԵՅԼԱՌ, ՍՈՒԽՈՅ ՖԱՆՏԱՆ,
ՆԵՐՔԻՆ Ա.ԽՏԱ. — Ֆերհարաբանական կազմու-
թյունը. որսիգիւնի («սատանի յեղունգի»)
շերտեր:

Տնտեսություն փոփոխվելը՝ յերկրի
բարձրանալուն հետ միասին:

Պտղնու հին տաճարը:

Եյլաուի սեպագիր արձանագրությունը:

ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ (1940 մ. ծովի մակ.): Ծա-
նոթություն ռուս ազգաբնակչության Հայաս-
տան գաղթելու հանգամանքների հետ: Ռուս-
ների նիստ ու կացը և տնտեսությունը.
տարբերությունը տեղական նիստ ու կացից
ու տնտեսությունից. ռուսական տարրի և
տեղացիների փոխհարաբերությունը նախա-
հեղափոխական շրջանում և Սորհրդային լը-
խանություն հաստատվելուց հետո: Ռուսա-
կան և տեղական կուլտուրաների փոխազ-
դեցությունը:

Մալականների կրոնական հայացքները,
Պրիգուններ:

ՍԵՎԱՆԱ. ԼԻՃ (1925 մ. ծովի մակ.):
վտթից):

Շրջագայություն Սևանա լճով շոգենա-
վով:

Լճի տարածությունը (ամենամեծ յեր-
կարությունը՝ 72,5 կմ., ամենամեծ լայնու-
թյունը՝ 37,5 կմ., մակերեսը՝ 1.398,7 ք.
կմ.) և հատակի ձևն ու խորությունը (ա-
մենախոր տեղը կղզու հյուսիս արևելյան
կողմը՝ 95 մետր), լճի հրաբխային ծագումը

(չե պարզված՝ արդյո՞ք մի ահագին հանգած հրաբուլիսի խառնարան ե, թե՞ հին հրաբուլիսների շրջանակի մեջ իջած յերկրակեղևի բեկոր, թե՞ հրաբուլիսային ուժերի գործունեությունից բերանը գոցած ահագին ձոր)։ Լճի ջրի մակերեսի պարբերաբար բարձրանալն ու իջնելը։ Լճի բուսական և կենդանական աշխարհները։ Սեանա լճի ձկնե՝րը՝ սիգի ձկան բուծումը։ Ձկնաբուծական կայան ձկնագիտական բաժնով։ Ձկնորսություն հին և նոր ձկերը և չափերը։ Ձկան արտահանություն հախկին և այժմյան կադմակերպությունը։

Նավարկությունը Սեանա լճի վրա։

Սեանա լճի վոռոգողական նշանակությունը։ Նոր ծրագիրներ։

Սեանա լճի ավազանի անցյալ կյանքը։ Մարդու սկզբնական կայաններ այդ ավազանում։ Ուրարդական մնացորդները։ Որթաքլուի, Քոլաղուանի, Զաղալուի բեկեռագիրները։ Սեանա լճի ավազանը վորպես Սյունիքի մի մասը։ Այբիվանք, Նորադուզ։ Սեանա կղզին և նրա վանքերը։

Արշալույս և վերջալույս Սեանա կղզու վրա։

ՍԵՄՅՈՆՈՎԿԱ (2170 մ.)։

Վերելք դեպի լեռնանցքը Արաքսի հով-

տից դեպի Կուրի հովիտը (Ջրբաժան)։ Տարբերություն Յելենովկայի և Սեմյոնովկայի տնտեսությունից մեջ։ Պանրագործարան։

Տեսարան արշալույսին և վերջալույսին դեպի Սեանա լիճը։

Ռուս գաղութների դասավորություն քաղաքականությունը Հայաստանում-ցարական ժամանակ (լեռնանցքներին և ճանապարհներին) հանդուցյներին)։

ԴԻԼԻՋԱՆ (1257 մ.)։

ԵՆՋ ԽՃՈՂՈՒ զիկզակներով։ Դիտողություն Դիլիջանի անտառի։

№ 2. ԴԻԼԻՋԱՆ-ԱՂՍՏԱՖԱ

(75 կմ.)

ԴԻԼԻՋԱՆ (1257 մ. ծովի մակ.)։

Դիլիջանը վորպես գավառի կենտրոն. գավառի բաժանումը ըստ գավառամասերի։

Դիրքն ու կլիման։ Դեռի աջակողմյան ավերն սաքալանջի սահումը։

Տեղական անտառը, չամի պուրակներ։ Անտառային տնկարան։ Պտղաբուծությունը և նրա աջողությունները։

Անասնաբուծարան, նրա գիտական և գործնական նշանակությունը։ Որինակելի

փեթականոց, պտղաբուծարան և պտղանոս
պարտեզ: Կաթնատնտեսություն:

Կոռպորատիվ ցանցը գավառում:

Դիլիջանի նշանակությունը Ղազարի
քոչվորների քոչի ժամանակ:

Դիլիջանը վորպես կլիմայական կայան:
Սանատորիա:

Բանակումը:

Հեղափոխական շարժումները Դիլիջա-
նում և նրա գավառում: Դիլիջանի կատա-
րած դերը Հայաստանի խորհրդայնացման
միջոցին:

ԱՂՍՏՍՖԱ ԳԵՏԻ ՅՈՐԸ

Ձորի յերկրաբանական կազմությունը:
Հանքային հարստությունները: Վիմագրա-
կան քարահանք:

Անտառների դասավորությունը: Պտղա-
տու ծառերի տեսակների դասավորությունը
ձորի ուղղությամբ՝ տեղի բարձրության
համեմատ:

Ձ ա ռ ի ն չ. Ի ջ և ա ն.—նրանց տըն-
տեսական դերը շրջակա գյուղերի նկատ-
մամբ:

Թ ա ռ ս ա չ ա յ ի ձորը վորպես ճանա-
պարհ դեպի Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան
ափերը (Նադեժդինո գյուղը):

Աղստաֆա—Դիլիջան խճուղին վորպես

Ղազարի քոչվոր ազգաբնակչության զլխա-
վոր ուղին դեպի յայլաները: Այդ խճուղին
վորպես Այրարատյան դաշտը Կուր գետի
հովտի հետ կապող զլխավոր ճանապարհը
մինչև Թիֆլիս—Ֆերևան յերկաթուղու կա-
ռուցումը: Աղստաֆա-Դիլիջան-Ֆերևան յեր-
կաթուղեգծի կառուցման ծրագիրը:

Ձորի պատմական անցյալը. «Ձորա-
վոր»—«Կայան»: Նրա կուլտուրական վայրե-
րը: Այց՝ Հաղարծնի, Զուխտակ և Գոշա
վանքերին: Ամրոցների մնացորդները: Ձորը՝
վորպես թաթարաց արշավանքների տա-
րածման զլխավոր ուղիներից մեկը Կուրի
ստորին տափաստաններից դեպի Հայկական
լեռնաշխարհը:

ՂԱԶՍԽ-ԱՂՍՏՍՖ յերկաթուղային կայ-
արան—[Աղբբեջան] (320-310 մ. ծովի մակ):

Ղազարի դաշտը: Աղստաֆ և այլ լեռ-
նային գետերի վտոգորական նշանակու-
թյունը: Ազգաբնակչության տնտեսության
կրկնակի բնույթը—յերկրագործությունն ու
անասնապահությունը: Անասնապահների ա-
մառային քոչը. քոչի ժամանակը, ուղղու-
թյունն ու ծավալը. ամառային յայլաների
դասավորությունը: Քոչի ազդեցությունը
տնտեսության վրա:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները

ցարական ժամանակ և խորհրդային իշխանության որով:

№ 3. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԱՐՁՆԻ-ԴԱՐԱՁԻՉԱԳ

Մինչև Արզնի Յերևանից 23 կմ. խճուղին բաժանվում և Դիլիջանի գլխավոր խճուղուց ելլաոից վեր:

Մինչև Դարաչիչագ 56 կմ.: խճուղին բաժանվում և Դիլիջանի խճուղուց ներքին-Ախտայից:

ՅԵՐԵՎԱՆ, ԳԱՆԱՔԵՌ, ՊՏՂՆԻ, ԵՅԼՍՌ
տես մարշրուտ № 1:

ԱՐՁՆԻ:

Հանքային աղբյուրների բոլման վայրերը. ջրերի բաղադրությունն ու բուժիչ նշանակությունը: Կուրորտի հիմնումը և բարեկարգումը խորհրդային իշխանության որով:

Հին պարիսպների մնացորդները:

ՍՈՒՆՈՅ ՖԱՆՏԱՆ, Ն.-Ա.ԽՏԱ տես մարշրուտ № 1:

ԴԱՐԱՁԻՉԱԳ (ԾԱՂԿԱԶՈՐ):

Միսխանի ձորի յերկրաբանական կազմությունը: Անտառները: Տեղական անտեսությունը: Ազգաբնակչության կազմի մեջ մինչև խորհրդայնացումը տեղի ունեցած փոփոխությունը:

Դարաչիչագը վերադես ամառանոց: Հանքաղան տուն:

«Անապատան յերիսաների բարեկամները ընկերություն «Մանկատունը»:

Հնագիտական մնացորդները: Կնչառուքի վանքը:

Զրոսանք անտառում, ծառատնկատներում:

№ 4. ՅԵՐԵՎԱՆ-ՉԱԳ

17 կմ.: Սալլուղի՝ Ավանով, խճուղի՝ Դիլիջանի խճուղուց:

ՅԵՐԵՎԱՆ (տես մարշրուտ № 1):

ԱՎԱՆ:

Ավանի քարահանքը: Կիլիսայան շինքերի հետքերը քարահանքի մոտ:

Ավանի տաճարի մնացորդները:

ՉԱԳ:

2-րդ խորհրդային անտեսություն (109 հեկտար): Խողարուծարան, կաթնային ֆերմա, որինակելի պողարուծարան, արհեստական անտառ, ծխախոտի ազարակ:

Չագավանքի մնացորդները:

36631-62

№ 5. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԳԱՌՆԻ-ԳԵՂԱՐԴ

Մինչև Բաշ-Գառնի—28 կլմ., մինչև Գեղարդ—37 կլմ. Սայլուղի:

ՅԵՐԵՎԱՆ —տես մարշրուտ № 1:
ՈՂՋԱՅԵՐԴ:

Մերձլեռնային գոտու տնտեսությունը: Յերկրաբանական կազմությունը. ծովային քարացած վտարեկներ, քարայրեր:

ԳԱՌՆԻ (Բաշ-Գառնիին կից):

Գառնիի ձորը վերադառնալու համար՝ Զատանի նախնի մայրաքաղաքներից—Արտաշարից և Դվինից դեպի Սևանա ծովի ավազանի հարավային կողմը և ապա դեպի Պարտավա (կուրի ստորին հովիտը): Գառնի մերձքը՝ Հոռմեյական գործերի կայան: Ամբոցի և տաճարի մնացորդները «Տրդատի թախտ»):

ԳԵՂԱՐԴ

Անվան ծագումը: Ժայռափոր վանքերը («Այրիվանք»):

Վ Ե Ր Ա Ղ Ա Ր Դ

Շորքուղղ-Թոխմախդյուղ կամ Գառնի գետի ձորով Ղամարլու—Արտաշարով (տես մարշրուտ № 6):

№ 6. ՅԵՐԵՎԱՆ—ՂԱՄԱՐԼՈՒ—ԱՐՏԱՇԱՐ (ԴՎԻՆ)

Յերևանից մինչև Ղամարլու՝ յերկաթուղով 31 կլմ., խճուղով՝ 30 կլմ.

Արտաշար (Դվին) գյուղը Ղամարլու կայարանից—6 կլմ. հեռու՝ սայլուղի:

ՅԵՐԵՎԱՆ (տես մարշրուտ № 1):

ՂԱՄԱՐԼՈՒ—ԱՐՏԱՇԱՐ:

Ղ ա մ ա Ր Լ ու ն վերադառնալու տնտեսական կենտրոն Գառնի-Բասար և Վեդի-Բասար շրջանների: Գյուղերի խտությունը նրա շուրջը: Նրա աճումը նախապատերազմական ժամանակ և խորհրդայնացումից հետո:

Ղամարլուն՝ ստորագիծ գոտու տնտեսության ընդուն անկյուն: Լեռնային գետերի վտուղողական նշանակությունը, առուները: Այգեգործությունը (կրտաշարի գլինին). բամբակի, բրինձի, կոնյուտի, ծխախոտի բուծումը: Սերմափոխության հաջորդականությունը:

Կոնյակի գործարաններ:

Արտաշար-Ղամարլու-Սորվիկա վերադառնալու մայրաքաղաքների շրջան—«Վոստան»:

IV դ. կեսին հիմնած Դ վ ի ն մայրաքաղաքն. նրա նշանակությունը, մանավանդ

արաքների տիրապետութեան ժամանակ:
Դիվինի (Սրտաշարի մոտ) ամրոցի և միջնա-
բերդի ավերակները. Ս. Գրիգոր յիկեղեցին:

№ 7. ՅԵՐԵՎԱՆ-ԵԶՄԻԱԾԻՆ-ԱՅՂԴԳՅՈԼ

Յերևանից մինչև Եջմիածին—20 կլմ. խճուղի:
Եջմիածնից մինչև Այրդգյոլ սայլուղի—
15 կլմ.:

ՅԵՐԵՎԱՆ—տես մարշրուտ № 1:

ՓԱՌԱՔԱՐ գյուղի մոտ—3-րդ Խորհրդ-
դային տնտեսութիւն (545 հեկտար)—գաշ-
տամշակութիւն (հացաբույսեր, բամբակ,
արհեստական խոտաբուծութիւն). որինա-
կելի ալիքի: Բրնձաղտիչ և բամբակաղտիչ
գործարաններ:

ԶՎԱՐԹՆՈՅ—խճուղուց մեկ կլմ. ձախ:
Ս. Գրիգոր, կամ Զվարթնոց կլոր յեռահարկ
տաճարի (VII դ. առաջին կեսի գործ) ավե-
րակները: Կաթողիկոսական աղարանքի մնա-
ցորդները: Սեպագիր արձանագրութիւնը:

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ (862 մ. ծովի մակ.):

Վաղարշապատը վորպես Այրարատյան
դաշտի բնորոշ գյուղ: Այգեգործական կո-
ոպերացիա: Փորձադաշտ: Շեքամապահական
կայան:

Արհեստական լիճը. տեսարան դեպի
Սապխները:

Կոոպերատիվ ցանցը դալառուն:

Բանակումը:

Վաղարշապատը վորպես հայ Արշակու-
նիների մայրաքաղաք II դարից—«Նոր քա-
ղաք»—«Կայնոպոլիս»:

Ե ջ մ ի ա ծ ն ի տաճարը. նրա սկզբնական
ձևի մասին յեղած կարծիքները. Եջմիածինը
վորպես կաթողիկոսանիստ վանք: Նրա դե-
րը հայկական կուլտուրական և քաղաքա-
կան կյանքի մեջ: (Ավանդութիւններ հայոց
յիկեղեցու սկզբնավորութեան մասին): Հին
ընտրական ձևերի մնացորդները կաթողիկո-
սի և յակիսկոպոսների ընտրութեան և ոժ-
ման ժամանակ:

Եջմիածնի «Հնագիտական և պատմա-
ազգագրական թանգարանը»: Ուրարտական
սեպագիրներ. հունական և հայկական ար-
ձանագրութիւններ. IV-VII դ. դ. բարձրա-
քանգակ քարեր. հայկական յիկեղեցական
պատկերագրութիւն. ժողովրդական զգեստ-
ների ձևագործներ ազգագրական ալ նյու-
թեր: Գեղարվեստա-արդյունագործական ի-
րեր (1232 թ. բրոնզե կաթսան):

Եջմիածնի մատենադարանը. 8.000 ձե-

նազիրներ և 80.000 տպագիր հրատարակութեամբներ:

Հ ա ի փ ս ի մ եյի (VII դ. նրա քառակուսի գմբեթավոր ճարտարապետական տխլը), Շ ո ղ ա կ ա թ ի և Գ ա յ ա ն եյի տաճարները:

Գրամառ-Բաթիպայի արձանը նախկին Ճեմարանի բակում:

Տաան և հինգ կոմունարների գերեզմանն ու մահարձանը—նույնտեղ: Միջմիուրթեան բանակում:

ԱՅՂԲ-ԳՅՈԼ:

Լճի ծագումը: Նրա բուսական և կենդանական աշխարհը: Զրամբարձ կառուցվածքը՝ Եջմիածնի հողերը վոռոգելու համար Ան ջուրի ակունքը:

ՁեմփԱ գյուղի հնագիտական հուշարձանները (անծանոթ նախշեր—գրեր):

№ 8. ՅԵՐԵՎԱՆ-(ԵԶՄԻԱԾԻՆ)-ԱՇՏԱՐԱԿ-ԲԱՇԱԲԱՐԱՆ-ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ—ՎԵՐԵԼՔ Ա-ՐԱԳԱԾԻ ԳԱԳԱՔԸ.

Յերևանից կարելի չէ ուղեորվել կամ ուղղակի Աշտարակ համամլուի խճուղով (20 կմ.) կամ Եջմիածնի և Ոշականի վրայով (24 կմ.):

Այս մարշրուտով՝ Յերևանից մինչև Լի-

նինական—126 կմ. խճուղի մինչև Բաշաբարան, իսկ այնուհետև սայլուղի մինչև Լի-նինական:

ՅԵՐԵՎԱՆ-ԵԶՄԻԱԾԻՆ.—տես մարշրուտ № 7.

ՈՇԱԿԱՆ. Հայկական գրերի գյուտարար Մեսրոպ-Մաշտոցի գերեզմանը: Ութակող սյունը խոյակով:

ԱՇՏԱՐԱԿ. Աշտարակի գյուղատնտեսութեան տարբերությունը Այրարատյան (Վաղարշապատի) դաշտի տնտեսությունից:

Մ ո ղ ն ու, Ո հ ա ն ա վ ա ն ք ի և Ս ա ղ մ ո ս ա վ ա ն ք ի տաճարները:

Կ ա բ բ ի, Ուշի, Ղ ա գ ն ա ֆ ա բ և Ա բ ա ա ն ի այլ գյուղերի տնտեսութեան փոփոխվելը համեմատ տեղի բարձրութեան: Անասնապահութեան գերը այդ շրջանում: Գասախի գետի վերնագավառի բուսականությունը: Արարանի պատմական անցյալը:

ԱՐԱԳԱԾ (4083 մ.):

Վերելքը կարելի չէ սկսել Աշտարակ-Բյուրականից, կամ Բաշաբարանից, կամ՝ վորը գերադասելի չէ, Ղաղնաֆարից:

Ղաղնաֆարից Դալիչայ գետի հոսանքով վեր: Գիշերել սարվորների (ուշեցիների) վրաններում: Զրվեթ: Արագածի խառնարանը: Արագածի թագի ներքին և արտա-

քին կողմերը: Ստոյացին լճակներ: Ստոյացա-
րան:

Շրջակայքի տեսարանը Արագածի գա-
ղաթից: Բացվող պանորամայի գլխավոր
կետերը:

Արագածի հետ կապված ավանդություն-
ներն ու յերգերը:

Արագածի յերկրաբանական ծագումը:

Հոգի գասավորությունը բնաւ լանջե-
րին սկսած Այրարատյան դաշտից մինչև Ա-
րագածի գագաթը:

Արագածի ջրերը, նրանից բխող գե-
տերը:

Բույսերի տեսակների փոփոխությունը
ուղղահայաց գոտիների ուղղությամբ: Տըն-
տեսության ձևերի դասավորությունը ըստ
նույն գոտիների: Արագածի տնտեսության
ապագան:

Վորսը Արագածի լանջերին:

Յայլաներ, խաշնարածությունն ու տ-
նաանապանությունը յայլաներում: Մարվոր-
ների կյանքը: Յնդիդներ և քյուրդեր, ծա-
նոթություն նրանց տնտեսության և ազգա-
գրության հետ:

Արագածի լանջերին գտնված մեգալիտ-
ները (մենգիրներ, դոմիններ, կրոմլիխներ),
և հին վոռոգողական սխտեմի մնացորդները:

Եջք դեպի Ղազնաֆար:

(Վոտով կամ ձիով ճամփորդողները կա-
րողքն իջնել դեպի Ղազաղ (Հառիճ)—Արտիկ
կենտրնական):

ԲՄՇԱԲԱՐԱՆ

Եջք դեպի Շիրակի դաշտը—Քարվան-
սարայով (պանրագոծարան)—Ղուլիջանով—
կենտրնական:

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Կենտրոնականը, վորպես Շիրակի տնտե-
սական, կուլտուրական և վարչական կենտ-
րոն:

Շիրակի տնտեսությունը (համեմատու-
թյուն Այրարատյան դաշտի և Արարանի
տնտեսության հետ):

Տես մարշրուտ № 10:

№ 9. ՅԵՐԵՎԱՆ-ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏ-ԱՆԻ- ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Յերկաթուղի—155 կմ.

ՅԵՐԵՎԱՆ—Տես մարշրուտ № 1:

Այրարատյան դաշտ: Տեսարան դեպի
Մասիսներն ու Արագածը:

Սպիտակահողի շրջան: Հրազդանի, Քա-
սախի և Սև ջրի ճահիճներն ու յեղեգնու-
տերը (վարազի վորս):

Գյուղական շենքեր (քարի պակասու-
թյուն):

ՍՍՐԴՍՐԱՊԱՏ (859 մ.) կայաքանի
մոտ բամբակի մի պահեստներն ու Յ-րդ
գործարանը:

ԼՈՒԿԱՇՆՆ-կոմունա:

Սաբգարապատի անապատն ու նրա վո-
ոդումը:

ԱԼԱԳՅԱՁ կայարան, յերկաթուղու
վերելքը դեպի Շիրակի դաշտն: Հողմահա-
րուծյան ու ժեղ յերևույթները:

ԱՆԻ ԿԱՅԱՐԱՆ, Պեմզայի հանքերը:

Վերջին յերկրաշարժից ամենաշատ վը-
նասված վայրերը (Գյալալի—Բայանդուր):

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ

Տես մարշրուտ № 10:

№ 10. ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ ՂԱՐԱՔԼԻՍԱՎԱԼ- ԼՍՀՎԵՐՏԻ ԹԻՖԼԻՍ (ՎՐԱՍՏԱՆ)

Յերկաթուղի—մինչև Ալլահվերդի 114
կմ., մինչև Թիֆլիզ (Վրաստան)—220 կմ.

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆ—(1470 մ. ծովի մակ.):

Տեսարան քաղաքային այգու բլուրից
վերջալուսին: Այց Ախուրյանի ափերին:

Շիրակի դաշտի յերկրաբանական ծա-
գումը: Նախկին ծովի հատակ լինելու հետ-

քերը: Շիրակը վորպես Հայկական հրաբ-
խային բարձրավանդակի (Խոնավ—Ձաջուռ
—Արագած և Արախուն—Սողանլուզ յերկրաբա-
նական ճեղքերի միջև) մի մասը: Վերջին
ժամանակվա հրաբխային յերևույթները,
վերջին յերկրաշարժն ու նրա պատճառած
ավերածությունները, քաղաքում և գյուղե-
րում:

Տեղական (Բարձր Հայքի) ժողովրդա-
կան «ղառնալուծ» աները և յերկրաշարժնե-
րի ցնցումներին նրանց հալմաբեցրած լի-
նիլը:

Շիրակի սեահողը և նրա արգավանդու-
թյունը: Հացահատիկային մշակույթ: Բան-
ջարբուծություն (շաքարաբազուկ ցանկու
փորձերը): Պտղաբուծության փորձեր: Փոր-
ձադաշտ:

Լենինականի պլանը: Լենինականը վոր-
պես ամրոց: Նրա զորանոցները—կազաչիյ
պոստ, Սեվերակիյ, Պալիզոն: Անլի ճար-
տարապետության ազդեցությունը քաղաքի
շենքերի վրա (քարտաշության դարգացումը,
Փրիչիև Առավածածնի յեկեղեցիները):

Լենինականը վորպես վարչական, կուլ-
տուրական (դպրոցներ, ակումբներ) և անտե-
սական կենտրոն: Նրա շուկայի նշանակու-
թյունը դավառի համար:

Կոռպորատիվի ցանցը պալատում և հրա-
աշխատանքները:

Շիրկանալ—տունել և ցանցը, Լեն-հիդ-
րոշին:

Մանվածագործարանը:

Գաբելըի գործարանը:

Բանվորների թվի արագ աճումը: Բան-
ակումը:

Ամերկում և նրա վորքանոցները (արհես-
տանոցներ, ազարակներ):

Կույրերի դպրոցը:

Շիրակի յերգն ու բանաստեղծությունը:
Յերաժշտությունը:

Շիրակի անցյալը: Այց՝ Մարմաշեն, Հա-
ռիճ: Լենինականի հիմնարկումը: Լենինակա-
նը՝ամաշխարհային պատերազմի ժամանակ,
Հոկտեմբերյան հեղափոխության անդրա-
դարձումը: Խորհրդայնացումը և ներկա վի-
ճակը:

ՁԱՁՈՒՅԻ Լեռնանցքը:

Արաքսի և Կուր գետերի ավազանների
շրբաժան (1800 մ.): Տունելը (2 կմ.):

Հողի, բուսականության և գյուղատն-
տեսական մշակույթի և գյուղերի արտաքին
տեսքի փոփոխությունը յերկաթուղու գծի
ուղղությամբ: Զաջառի Լեռնանցքից մինչև
Թիֆլիս:

ՓԱՄԲԱՅԻ հովիտը:

Անտառների դասավորությունը նրա
յերկու կողմերի լեռների վրա:

Համաշխարհային պատերազմի հետքերը
Փամբակի գյուղերում և արագ վերաշինու-
թյունը խորհրդայնացումից հետո:

ՂԱՐԱՔԻՍԱ (1324 մ.):

Յերեք գետերի գետախառնուրդ: Խնձո-
րարուժության զարգացումը: Տնկարան:

Տեքստիլ գործարան:

Ղարաքլիսան վորպես ամարանոց և
Հայաստանի գործերի ամառային բանակա-
տեղի: Հանգստյան տուն:

ՓԱՄԲԱՅ—ԴԵԲԵԴԻԿԻՐՃԸ (Ձորագետ):

Ձորի յերկրաբանական կազմությունը:

Երեքի կողերի ձևը հողն ու բուսակա-
նությունը, ծառերի դասավորության կանո-
նավորությունը:

Մեղվապահական տնտեսությունը Փամ-
բակ կիսա-կայարանի մոտ:

Դեբեգի ձորը Հովհ. Թումանյանի յեր-
կերի մեջ: Ձորը յերկաթուղի անցկացնելուց
առաջ և հետո:

Ձորագետի հիդրոշինի նախագիծը:

Սիսի, Շահալու, Ելիարի, Շամլուղի և
Ալլահվերդու պղնձահանքերը:

ԱԼԼԱՀՎԵՐԴԻ: Ալլահվերդին վորպես Լո-

ուս պղնձահանքերի կենտրոն: Նրա արտա-
դրականությունը մինչև համաշխարհային
պատերազմը և հետո:

Լինինի անվան և Շամլուզի հանքայ-
րերը: Կ. Մարքսի անվան գործարանը: Հիդրո-
կայան: Բանվորների բնակարանները: Աշ-
խատանքի արողջապահիկ պայմանները: Արհ-
միություն և բանակումը: Կարմիր անկյուն:

Աշխատանքների վերականգնման տեսլա-
րադարացիական կոնֆլիկտից հետո՝ խորհր-
դային իշխանության որով:

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱԼԼԱՀՎԵՐ-
ԴՈՒՅ.

ա) Ո ձ ու ն (Ուղունլար) բարձրանալ
Սանահին կայարանից: Տաճարը (գմբեթավոր
բազիլիկա՝ զրսի յերեք կողմերից սյունա-
գորդ, 726-735 թ. թ.) «Միքատ խոստովա-
նողի» համարված գերեզմանը կոթողներով
(որեկիսկներ):

բ) Ս ա ն ա հ ն ի վանքը (X դ.). բարձ-
րանալ Ալլահվերդու պլատֆորմից: Դերեզի
կամուրջը:

Վանքի տաճարներն ու նախագավիթ-
ները. մատենադարանը: Կյուրիկի Ա. և Դավիթ
Անհողի դամբարանները: Զաքարյանների
դամբարանները: Տուտեորդու խաչքարը:

Սանահինի վանական դպրոցը:

գ) Հ ա դ ա ա տ ի վ ա ն ք ը (X դ.):
Բարձրանալ Հադաատ կայարանից կամ անց-
նել Սանահին գյուղից ձորի գլխով:

«Համադասպը». Զանգահատանը: Աղ-
բյուրը: Ս. Նշան խաչքարը:

Հադաատի առաջնորդների դերը Բորչա-
լուում և Թիֆլիսում:

դ) Կ ա յ ա ն Բ ե ռ դ, Զորի գլխին,
Հադաատի և Սանահինի (Ալլահվերդու) միջև:
Նրա դերը թաթարների արշավանքների
մամանակ:

յ) Ա խ թ ա լ ա յ ի վ ա ն ք ը (XIII դ.)
Բարձրանալ համանուն կայարանից, վանքը
վորպես հայկական և վրացական մշակույթ-
ների խաչածիման վայրերից մեկը:

Վոչ-հեռու՝ 4-րդ խորհրդային տնտեսու-
թյուն այգեգործության. անասնաբուժարան:

Ոձուն, Սանահին, Հադաատ գյուղերի
հողերը վորպես Լ ո ո ու դաշտի առանձին
մասեր:

ԼՈՌՈՒ ԴԱՇՏ: Դաշտի կլիմայական ա-
ռանձնահատկությունները: Հողը: Լուեցու
տիպը: Ժողովրդական տունը «սողոմաշենք»
և «գլխատուն»: Տնտեսության ձևերը (անա-
ռունը անտառներում արածեցնելու հետե-
վանքները. խողաբածուխյուն): Կաթնա-
տնտեսությունն ու մասնավորապես պանրա-

գործությունը: Թիֆլիսի մերձավորության
ազդեցությունները:

Հայ, թուրք, և ուրա
ազգությունների
փոխհարաբերությունները:

ՍՏԵՓԱՆԱՎԱՆ— (ն. Զալալ ողլի-1406
մ. ծովի մակ.):

Սայուղի Սանահին կամ Կալապերան
կայարաններից, խճուղի-Ղարաքլիսայից (40
կմ.) Բզովգալի լեռնանցքով:

Վորպես և Ղարաքլիսա՝ ուսական գո-
րակայան նախկին սահմանադրվին: Այդ հան-
գամանքի ազդեցությունը Ստեփանավանի
պլանի, տների ձևերի և կենցաղի բնույթի
վրա: Հարևան ուրա
ազգութիւնների ազդեցու-
թյունը (այդ գաղութների դասավորության
գերազանցորեն ռազմական նկատառումնե-
րը):

Ստեփանավանը վերադես կլիմայական
կայան: Ամառանոց:

Մանկատուն:

Կ ա ռ ա կ ալ ա Արոտատեղային հարս-
տութունները: Զիարուծարան: Անտանարու-
ծարան. պանրագործարան (տեղական և
շվեյցարական պանիրներ):

Լ ո ո ո (Տ ա շ ի ռ) ա ն ց յ ա լը: Նախ-
նական դարերի (մանավանդ բրոնզի դարի)
մնացորդները: Կյուրիկյաններ և Զաքարյան-

ներ: Լ ո ո ի ամբողջը (Ստեփանավանից 5
կմ.):

Կալվածատիրական և ճորտական կար-
գերը Լոռու: Գյուղացիական բռնկումները
XIX դ.:

Հեղափոխական շարժումները: Հոկտեմ-
բերյան հեղափոխության անդրադարձումը
և Լոռու գերը Հայաստանի և Վրաստանի
խորհրդայնացման մեջ:

ԹԻՖԼԻՍ (Վրաստան):

Տես մարշրուտ № 1 (հավելված):

№ 11. ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ-ԴԻԼԻՋԱՆ

Խճուղի 40 կմ.

ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ.— տես մարշրուտ № 10:

ՀԱՄԶԱԶԻՄԱՆ լեռնանցքը: (1835 մ.)

Տանձուտի պղնձահանքը Լեռնանցքի յերկու
կողմերի եջերը Փամբակի և Դավալի շղթա-
ների միջև: Բուսական աշխարհի և դյուզա-
տնտեսության փոփոխվելը բարձրության
համեմատ: Վտղիքսենկա և Նիկիտինո մա-
րականական գյուղերը (նրանց տնտեսության
և նիստ ու կացի համեմատությունը Համ-
զախմանի տնտեսության և նիստ ու կացի
հետ): Նիկիտենոյի թթու ջուրը:

ԴԻԼԻՋԱՆ տես մարշրուտ № 2:

№ 12. ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ-ՄԱՅՄԵԼԻ-ԴԱՐԱԶԻ- ՉԱԳ

Մեծ մասամբ լեռնային կածան.— 45 կլմ.

ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ տես մարշրուտ № 10:

Վաճառքի, վերելքի, դեպի յայլանները:
(Ալպյան բուսականություն, քրչվորների
կյանքը սարում):

Գիշերել սարվորների վրաններում: Ար-
շաղույսին վերելք Մալմեխ լեռան գա-
ղաթը (3085 մ.): Շրջակա լեռների պանո-
րամա:

Եջ գետի Մխիսանի ձորը:

ԿՈՐՈՒԽԳՅՈՒՆՆԵՅ գյուղի խոտուղ-
ջուրքիների կոմունան: Հարևան գյու-
ղերի վերաբերմունքը գետի կոմունան: Պա-
նրագործարան:

ԴԱՐԱԶԻՉԱԳ տես մարշրուտ № 3:

13. ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ-ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏ-ՍԵԼԻՍ- ՔԵՇԻՇՔԵՆԴ-ՆՈՐԱՇԵՆ

Յիկնովկայից մինչև Նոր-Բայազետ խճուղի
37 կլմ., Նոր-Բայազետից սաղուղի—Սելիմ—
75 կլմ., Սելիմից Բեշլեքենդ սաղուղի—36
կլմ., Բեշլեքենդից-Նորաշեն (յերկաթուղու
կայարան) խճուղի—55 կլմ.:

ՅԵԼԵՆՈՎԿԱ և ՍԵՎԱՆԱ Լիճ տես մար-
շրուտ № 1:

Խճուղու ուղղությամբ—Ուրթաքլուսի
սեպագիր սրճանագրությունները և Այրի-
վաճառքի հնությունները:

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏ (1965 մ. ծովի մ.)

Քաղաքի հիմնադրման պատմությունը: Քա-
ղաքի յերկրագործական տիպը: Պանրագոր-
ծարան, ձկնասերմարան:

Բանակումը: Կոտլերատիվի ցանցը
գավառում և նրա աշխատանքները:

Աղմաղան շղթայի հրաբխային
կազմությունը. նրա հանգած խառնարան-
ները:

Վերելք Ղըղլ-դաղ (Կարմիր Քար—
3340 մ.) կամ Մեծ Աղ-դաղ (3560 մ.)
լեռների գագաթները՝ նրանց ստորոտում
յայլաների վրաններում գիշերելուց հետո:
Արշաղույսին տեսարանը՝ գետի Սևանա լիճն
ու Այրարատյան դաշտը:

Աղիաման գյուղն ու Աղիաման
գետի ձորը: Սեպագրեր: Կուրգաններ:

Գյոզալդարա շղթայի արոտատեղիները:
ՍԵԼԻՄԻ ԼԵՌՆԱՑԱՆՔԸ (2432 մ.)

Քարվանսարատուն:

Եջ գետի Կոյթուր ջուրի ձորը: Այց
Յիկնովկա (Ալագյազի) ավերակներին:
Վերելք Թեքե-Դուդաբասի գա-

դաթը (2897 մ.)—Դարալագյազի լեռների
պանորամա:

Բարձրագիւր Դարալագյազի անասնա-
պահական ապագան:

ՔԵՇԻՇ ՔԵՆԴ զավառական նոր կենտրոն:

Ցածրագիւր Դարալագյազի տնտեսու-
թյունը: Այգեգործությունը կոոպերատիվի
ցանցը: Բանակումը:

Այց արձիճարժաթային հանքերին:

Վերելք Դ ա Ր Ի-Դ ա Ր ա ս Ի գեղեցիկ
պահպանված խառնարանը:

Ա զ ա վ ն ա ձ ո Ր ո վ գեպի Ա Ր Փ ա
գյուղը. Ամաղու վանք (XII դ.):

Արևելյան Արփաչայի ձորը: Բրնձի ա-
գարակներ: Անտառների վոչնչացման հետե-
վանքները: Զրի աշխատանքը:

ՈՒՂԻԱ-ՆՈՐԱՇԵՆ ՅԵՎ ԲԱՇ-ՆՈՐԱ-
ՇԵՆ գյուղերը (Նախիջևանի հանրապետու-
թյուն):

Շարուրի դաշտ: Արփաչայի նշանակու-
թյունը դաշտի համար:

ՆՈՐԱՇԵՆ (յերկաթուղային կայա-
րան) Յերևանից 91 կմ.:

№ 14. ԳՈՐԻՍ-ԼԱԶԻՆԳՐԱԴ-ՇՈՒՇԻ-ՍՏԵ- ՓԱՆԱԿԵՐՏ-ԱՂԴԱՍ-ՅԵՎԼԱԽ

Խճուղի մինչև Շուշի 98 կմ., Շուշուց Յեվ-
լախ 115 կմ.:

ԳՈՐԻՍ: Զանգեզուր գավառի կենտրոն:
Հին և նոր քաղաքամասեր: Այրեր:

Յերկրաբանական կադմությունը: Լեռ-
նալանջերի ձևերը: Զինգիլներ:

Տեղական յերկրագործությունը: Այգե-
գործությունը: Հանքային հարստություն-
ները:

Հանգստյան տուն: Արհմիութենական
ակումբ:

Հայ և թուրք ազդությունների փոխ-
հարաբերությունը առաջ և այժմ:

Վերելքը Գորիսի-Ղրի կիրճով: Թթու
Ղրի աղբյուրներ: Տեղի անտառազուրկ բար-
ձրավանդակը (նրա հողը) և Տ ե ղ գյուղը:
Գյուղի այրերը և նրանց ողտագործումը
տնտեսական նպատակներով: Յերթեկու-
թյան դժվարությունը անձրեային յեղա-
ակներին:

ԶԱՐՈՒՂ ԳՅՈՒՂԸ և Զարուղ ու Հակարի
գետերի խառնուրդի լեռնանցքը: (Տեսարան
գեպի յերկու գետերի ձորերը):

ԼԱԶԻՆԳՐԱԴ (Ն. Ալալար):—Լեռնային

Քյուլըդիստանի կենտրոն. Անասնապահութ-
յան տեղը Քյուլըդիստանի տնտեսություն
մեջ: Մերձկասպյան քոչվորների այստեղ
սար բարձրանալը: Քյուլըդերի վորտեղից
դաղթելը: Թուրքական կենցաղի լեզվի, ազ-
դեցությունը նրանց վրա:

ԼԷԻՍԱԳՈՐԻ կամ ԿԱԼԱԴԱՐԱՍԻ լեռ-
նանցքը Սարը-Բարա և Սաքսաղան լեռնե-
րի միջև (2075 մ.): Թթու և այլ հանքային
ջրեր: Կտրվածատուն:

ՇՈՒՇԻ (1403 մ.): Մուտք Յերևանի
դռնով:

Շուշու սարահարթը. նրան պատող
ձորերը (Քարին-տակ). տեսարաններ ձո-
րազրույթներից:

Շուշին վորպես Շուշվա գավառի նախ-
կին կենտրոն: Շուշու «Դալայի» հիմնա-
դրումը Փանախյանի որով: Նրա ռազմական
նշանակությունը: Զարգացումը ռուսական
տիրապետության ժամանակ:

Շուշին վորպես մանր արհեստների և
ապրանքափոխության վայր Լեռնային Քյուր-
դիստանի ազգաբնակչության, մանավանդ
քոչվոր անասնապահների հետ:

Շուշին վորպես զարազղի կապիտա-
լիստների ամառանոց և վորպես հայ մուսու-
լմորական կենտրոններից մեկը:

Շուշու ավերումը ազգամիջյան կռիվնե-
րի հետևանքով: Սորհրդային իշխանության
ջանքերը ազգային շփոթմանը վերացնելու և
Շուշու տնտեսությունը վերականգնելու:

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ (նախկին Սանքենդի)-
եջք զիկզակներով Շուշու սարահարթից
(Գանձակի դռնով)—891 մ. ծովի մակ:

Նախկին զորանոց-բանակատեղի: Լեռ-
նային կլիմայական կայան:

Ստեփանակերտը վորպես Ինքնավար
Ղարաբաղի մայրաքաղաք: Զարգացումը
Սորհրդային իշխանության որով:

Շերամադահությունն ու ողեհանություն-
ներ Ղարաբաղում: Այց մերձավոր բոժոժի
գործարաններին. բանվորների աշխատանքը
այդ գործարաններում:

ԽՈՋԱՆՈՒԻ հովիտը—բրոնզի դարի
մարդու կայան (տեղական կուրգանները):

ԱՍԿԱՐԱՆ. Ամրոցը նրա կառուցման
պատմությունը: Գարգար գետի յերկու ա-
փերի ամրությունները:

ԱՂԴԱՄ (350 մ.)—Աղրբեջան:

Աղդամն ու շրջապատող այգիները, վո-
րոնց մեջ տեղավորված են մոտ 20 գյուղեր:
Գարգար և Սաչեն գետերի նշանակություն-
ներ այդ շրջանի համար: Աղդամը՝ վորպես
Դաշտային Ղարաբաղի բնորոշ կետերից

մեկը: Այդպիսով (ոչնչ գործարան), շերամապահություն, բանջարաբուծություն: Բամբակաբուծության զարգացումը:

Այդպիսի տնտեսական կապը Գարգար և խաչնի գետերի լեռնային ավազանների հետ: Այդպիսի շուկան և տնտեսական:

ԲԱՐԴԱ (նախկին Պարտավ):

Անց Թարթառ գետի «հին» (մինչև 1843 թ. յերկրաշարժը) և «նոր» հուններով: Վայրենացած այգիներ:

Բարդայի ընդարձակ այգիները: Պարտավի պատմական նշանակությունը արաբական տիրապետության ժամանակ (ամիրայանիստ քաղաք. վերջ՝ Դվինից Փոքր Կովկասի վրայով անցնող մեծ ճանապարհի և յերակետ Մեծ Կովկասի վրայով գետի Դերբենդ և Ստորին Վոլգայի ավերը ձգվող ճանապարհի):

ՅԵՎԼԱՆ (յերկաթուղու կայարան):

1-3 կմ. Կուրից հեռու: Կուրի վարարման տարածությունը:

Դաշտային Ղարաբաղը՝ գեո նորերս ծովի հատակ:

Անտանապահությունը Դաշտային Ղարաբաղում:

15. ԳՈՐԻՍ-ՂԱԹԱՐ-ՄԵՂՐԻ-ՈՐԴՈՒԲԱՏ-ԶՈՒԼՖԱ

Գորիսից մինչև Տաթև լեռնային կածան — 18 կմ., Տաթևից մինչև Ղաթար — 30 կմ., Ղաթարից մինչև Մեղրի — 60 կմ., Մեղրից մինչև Որդուբատ կածան — 26 կմ., Որդուբատից մինչև Զուլֆա խճուղի 48 կմ., (Զուլֆայից մինչև Յերևան յերկաթուղի 203 կմ.):

Դիտել թե ինչ փոփոխություններ են մտել Զանգեզուրի գյուղերում Բագու և այլ վայրերը աշխատանքի գնացողների միջոցով: ԳՈՐԻՍ — տես մարշրուտ № 14.

Ուշթափալարի սարահարթը (Շ ն հ եր և խ ուր գյուղերի այգիները ճանապարհի ձախ կողմում): Ս ա տ ա ն ի կամուրջը Բաղար-չայի վրա: (Թթու ջուր):

ՏԱԹԵՎ: Տաթև գյուղի տնտեսությունը:

Տաթևի վանքը: Նրա կուլտուրական գերը միջին դարերում: Նրա կալվածքները, գյուղացիական շարժումները նրա կալվածքներում:

Տաթևի սյունը՝ «Գավազան»:

Տաթևին հարևան հնությունները:

Դեպի Ղաթարի հանքերը Ե ջ ա ն ա կ-չայ գետով: Զանգեզուրի լեռների յերկրա-

բանալեան կաղմությունը: Անտառային հա-
րստությունները: Ծառերի տեսակները:

ԿԱՐՄԻՐ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ (ՂԱԹԱՐԻ)

պղնձահանքերը:

Ընկ. Լենինի, ընկ. Շահումյանի ան-
վան և այլ հանքերը: Պղնձի պաշարը: Հան-
քի պարունակությունը: Հալոցքներ. գործա-
բան. Արտադրանքի փոխադրության պայ-
մանները: Բազու-Ջուլֆայի կառուցվող յի-
րկաթուղու նշանակությունը:

Բանվորների թիվը, ծագումը, հասակը,
ստաժը: Աշխատանքի պայմանները: Կենցա-
ղային պայմանները: Բանակումը և «Կար-
միր անկյուններ»: Բանկոտպ:

Բանվորության ազդեցությունը գյու-
ղական կյանքի փոփոխության վրա:

Գործարանի շնորհիվ գավառ մտնող
կապիտալի քանակը:

ՈՒՃԻ-ՉԱՅԻ ձորով մինչև Ո խ ճ ի
գյուղը:

Հալիձորի ամրոցը: Կեռաթաղի հին կա-
մուրջը Ոխճի գետի վրա և նրան պաշտպա-
նող «Եսկանդար» (Բաղաբերդ) ամրոցը:
Ոխճի—վորպես այն գետը, վորտեղից մի քա-
նի ուղիներ Ալանգյաղի յայլաններն են տա-
նում քոչվորներին, այդ ուղիներից մի քա-

նիսը անցնում են շղթայի մյուս կողմը՝
Որդուբատ:

Վերելք դեպի Դ ի բ ա ք լ ու ի լեռ-
նանցքը. (Փիրգավդան-մանմեղական սրբա-
վայրը քոչվորների ճամփին):

Տեսարան լեռնանցքից՝ հարավ մինչև
Արաքս, արևմուտք դեպի Ալանգյաղի ձյու-
նապատ գագաթներն, արևելք դեպի Սուս-
տուկի լյառը: (Սուստուկի պաշտամունքը):

Եջք դեպի Մեղրիի գավառը:

ՏԱՇՏՈՒՆ և ԼԻՃՔ. Մեղրի գետի ա-
վազանի վերին գոտու բուսականությունն
ու մշակույթը:

Մեղրի գետի ձորը նեղ—մինչև Լ և հ-
վ ա գ և լախնացող մինչև Յ ո վ հ ա ն ու
վ ա ն ք ը:

Այց Լ ի շ կ վ ա գ ի ն՝ տիպար ցածրա-
դիր գյուղերի ամառանոցի: (Կյանքը եյլան-
ներում և վրաններում):

ՄԵՂՐԻ վորպես գավառի կենտրոն:

Մաջթաղ և Պատիկթաղ: Մաջթաղի աշ-
տարակները: Շրջակա լեռկ ժայռերը:

Արհեստական վոտոգումը. (առուները
բարձր լեռնալանջերին): Այգիների դասա-
վորությունը. (Մեղրու գինին): Շերամապա-
հություն (սերմահաններ). բամբակաբուծու-
թյուն: Հողամշակության ինտենսիվ ձևերը:

Գրադիտութեան տարածումը. դրա ազդեցութիւնը տնտեսութեան վրա:

Մեղրին վորպես փակ շրջանի կուլտուրական կենտրոն: Նրա բարբառը:

Մեղրու կոտպեքատիվը վորպես Հայաստանի՝ ժամանակով առաջին կոտպեքատիվը. (25-ամյակի տոնակատարութիւնը):

Մեղրին վորպես կարևոր վայր Ղարաբաղից — Թավրիզ տանող ճանապարհի վրա:

Ավանդութիւններ սլաքակական խաների տիրապետութեան ժամանակներից, Մեղրու «համայնքը» Ռուսական տիրապետութեան հաստատումը և ուսն չինովնիկութիւնը հեռավոր գաւառում:

Խորհրդային իշխանութեան ձեռք առած միջոցները գաւառի տնտեսութիւնն ու հասարակական և կրթական գործը բարձրացնելու: Կարճեւոր տուներ:

Մեղրի բնակչութեան լիշկվազ տեղավորիվելը և միայն սակավաթիվ տղամարդկանց տեղում մնալը ամառվա ամիսներին:

ԱՐԱՅՍԻ ԶՈՐԸ: Մեղրուց դեպի Ուրդուբատ:—Արաքս գետի կիրճը: Բագու-Զուլֆյան յերկաթուղու չափարտված գիծը: (Նախկին լեռնային կածանի մնացորդները): Կուրի սահանքները: Նանդաշ Երեմի յերկ-

րարանական կադմութիւնը (մարմարի շերտեր):

ՈՐԴՈՒԲԱՏ (Աղբիւշան: 948 մ.):

Տեսարան ս. Ստեփանոս (նախկին ամբողջ) բլրի վրայից:

Որդուբատի այգիները և շուկան: Ուրդուբատը վորպես շերամապահական կենտրոն: Մետաքսի թիւ քաշելու և թիւ վորդուբու գործարանները:

1000-ամյա չինարը: Հին Գարվանատան ավերակները և դեպի մեծ միջիւղ յիւսած բողբոջերը անցքը:

Այց Վ Ե Ր Ի Ն Ա Գ Ո Ւ Լ Ի սին: Հայթուրքական փոխարարութիւնը Խորհրդային իշխանութեան որով:

Վ. Ա. Զ. Ա. գյուղը, նրա այգեգործութիւն հակադրութեան վորդուբու և անջուր վայրերի:

ԶՈՒԼՖԱ (յերկաթուղու կայարան):

Նոր զարգացող քաղաք պարսկական սահմանագլխին՝ գլխավոր հանգույց Միութեան և Պարսկաստանի առևտրի (Թավրիզի յերկաթուղու սկզբնավորութիւնը մյուս ափին): Արաքսի տեսարանը:

Այց Հ Ի Ն Զ Ո Ւ Ղ Վ : (Գերեզմանատուն):

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

№ 1. ԹԻՖԼԻՍ — (ԲՈՐԺՈՍ) — ԲԱԹՈՒՍ

(359 կմ.)

ԽԻՖԼԻՍ (404 մ. ծովի մակ.):

Վրաստանի Ս. խ. Հանրապետության և
Անդրկովկասյան ֆեդերացիայի մայրաքա-
ղաք:

Յերկաթուղիների հանգույց՝ 1) դեպի
Բաթում, 2) դեպի Բագու, 3) դեպի Յերե-
վան—Զուլֆու և 4) դեպի Թեղավ: Յեղակե-
րադմաթիվ խճուղիների, մասնավորապես
Ռադմավերական ճանապարհի:

Թիֆլիսի տեսարանները—յերկաթուղու
զծից, Արսենալի (Զինանոցի) մոտից, Մա-
մա Դավիթի (Փոռնիկուլեր) և Սողոլակի սա-
րեղից, Վերայի և Նիկոլայևսկի կամուրջնե-
րից:

Զբոսանք՝ Ռուսթավելու պրտպեկու

(Ոպերային թատրոն, Ռուսթավելու ան-
վան թատրոն, Անդրկուսկոմ, Բանվորական

պալատ, նախկին ռուզմապատմական թան-
գարան, Վրաստանի թանգարան,—Պալատ
(Ֆեդերացիայի և Վրաստանի բարձրագույն
հաստատություններ)—Կոմիտեերնի (նախ-
կին Դվորցսվայա) փողոց—Ազատության
(նախկին Յերեանյան) հրապարակ (Գալ-
քաղզորձկոմ. քարվանսարա. ելեքտրաբարշ-
ների գլխավոր հանգույց)—Միջի փողոց
(հին քաղաքի դարպաս, ն. Վելյամինյան՝
Դոմեթարձեյի և Պաշկինյան փողոցները՝ հին
քաղաքի խրամատ). — Եքսարքի հրապա-
րակ—նախկին «Սալաղլո» — «Ժողովարանի»
հրապարակ. վրաց թագավորների և կաթո-
ղիկոսների տների տեղեր, Միոնի տաճար
(եկեղեցական թանգարանով)—Մուխ շարք
Թուրքի մայրան—(Ս. Գեորգի Կաթողիկե յե-
կեղեցին Սայաթ Նովա աշուղի գերեզմանով.
մեջիդներ. ծծումբի բաղանիքներ)—Հավլա-
բարի կամուրջ—Գինու վերելք, Մետեխի
ամրոցը, տեսարան դեպի Սուրլակի սարը՝
«Կալայի» ամրոցները և Խարբուխի թաղ.
Թիֆլիսի գինու նկուղ գոմեշև ոռոմերով)
—Հավլաբարի հրապարակ (այց Խոջիվանքի
գերեզմանատանը—Գ. Արժրոնու, Բաֆֆու
Ղ. Աղայանի, Հով. Թումանյանի, Ծերենցի,
Ա. Ծատուրյանի Արշ. Զոհրաբյանի և այլ
գրական ու հասարակական գործիչների գե-

րեզմաններին)—Յիցիանովի վերելք—18 փե-
տովարի փողոց (Սաղ. Կուրի վրայի Չաղաց-
ները)—Պլեխանովի պրոսպեկտ—(դիտարան-
որանվատորիա)—Մուշտայիդ (Շերամապա-
հական թանգարան):

Զրոտանք-Փոռնիկալերով, (այց Գրիբո-
յեղովի և Ճավճավաձեյի գերեզմաններին.
արհեստական անտառ):

Զրոտանք՝ Բոտանիկական այգի: Նրա
գիտական նշանակությունը: Լաբորատորիա-
ներ: (Մտնել Սուրլակի տոնելով և յեղնել
ամրոցի դռնով. եջք՝ Բեթղեհեմի սանդուխք-
ներով: Հին քաղաքի տեսարան):

Յերկաթուղային դեպո: Տրամվայի դե-
պո: Դեպոների բանվորների մասնակցու-
թյունը հեղափոխական շարժումներին:

Թիֆլիսի արդյունագործությունը, նրա
գործարանները (ծխախոտի, ձեթոճառի, կաշ-
վե, մեխանիկական, աղյուսի և այլն) գոր-
ծարանների տեղադրական դասավորություն-
ներ:

Բանվորների թիվը Թիֆլիսում: Բան-
վորական կազմակերպությունները: Բանա-
կումբներ, բանթատրոններ):

Թիֆլիսը՝ վոբլես առևտրական կենտ-
րոն, նրա կապը Միության այլ տնտեսական
կենտրոնների հետ:

Թիֆլիսը վորպես մտավոր կենտրոն. Վրաստանի Համալսարանն ու Ազգագրական Թանգարանը (Ծղնեթի փողոց), Պոլիտեխնիկում (Զինանոցի մոտ, նախկին Ներսիսյան դպրոցի շինք): Անդրկով. Կոմունիստական Համալսարան, Գեղարվեստի ճեմարան (Գրիբոյեդովի փողոց), Վրաց արվեստի տուն (Մաչաբելու փողոց), Հայ արվեստի տուն (Տրոցկու փողոց): „Заря Востока“-ի խմբագրատունն ու տպարանը: Պուշկինյան գրադարան (ն. Ալեքսանդրյան այգում):

Թիֆլիսը վորպես բալնոլորդիական կայան. նրա բաղանիքների հարմարացումը բժշկական նպատակներին: Թիֆլիսի հիվանդանոցները:

Կոոպերացիան Թիֆլիսում. նրա ցանցը Վրաստանում:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները: Բանվորների թվի աճումը Թիֆլիսում XIX-դ. յերկրորդ կիսից: Բանվորական առաջին յեղությունները: Թիֆլիսի բանվորությունը և 1905 թ. ու 1917 թվի հեղափոխությունները: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունն ու Թիֆլիսի բանվորությունը. Թիֆլիսի դերը Անդրկովկասյան հեղափոխական շարժումների մեջ: Թիֆլիսի կուսակցական կազմակերպությունները:

Թիֆլիզի անցյալը: Թիֆլիսը XIX-դ. սկզբում և նրա աճումն ու կրած փոփոխությունները հաջորդ շրջանում: Քաղաքի բարեկարգությունը Խորհրդային իշխանությունից հետո, «Հին Թիֆլիսի» ցուցահանդեսը (Լենինի փողոց):

Եքսկուրսիա Ձ ա գ և ս (տես հավելված մաշրուտ № 3):

Մ Յ Ս ե թ — տես հավելված մաշրուտ № 3: Գ Ո Ր Ի:

Լյախվա գետի ավազանի այգեգործական կենտրոն: Յեղ Լյախվա գետի հովտից: Այլաքաղաք «Ուֆլիս-Յիխե»:

Խ Ա Շ Ո Ւ Ր Ի (ն. Միխայլովո): Կուրի մուտքը դեպի իր միջին ավազանը Բորժոմի կիրճով: Եքսկուրսիա Բորժոմ յերկաթուղագծով (30 կմ.):

Բ Ո Ր Ժ Ո Մ (800 մ. ծովի մակերևույթից) Անտառների ճոխությունը: Բորժոմը վորպես Կուրորտ իր կլիմայական պայմանների և հանքային ջրերի շնորհիվ: Փայտի (տախտակի) և շշի գործարաններ: Հանքային ջրերի ածարան: Սանատորիաներ: Լիկանի պալատը:

Զրոսանք՝ յոթը կամուրջներից դենը և Վրոնցովի սարահանքը:

Ցարական յեղերը՝ Միխայլ Նիկոլայի-

վիչի կատարած կալվածագրավումները: Բոր-
ժոմի վորսը: «Փոխարքայի տան ժամանցը»:

Հեղափոխական շարժումները և Բոր-
ժոմի բանվորությունը:

ԲԱԿՈՒՐՈՒՆԻԻ նեղուղիով (38 կմ.)

Զրոսանք — լեռնային յերկաթուղիով
Ցագ-վերի, Յեմի ամառանոցները, հան-
դատյան տները: Տեսարան դեպի «Հմույ-
քի հովիտը», Բակուրյանի-վորպես բարձր
լեռնային կլիմայական կայան: (1663 մ.):
Նրա բուսականություն խիստ տարբերու-
թյունը Բորժոմի բուսականությունից:

ՎԵՐԵԼՔ-ՅԽՐԱ-ԾՂԱՐՈ լեռան զազա-
թը արշալույսը դիտելու համար:

ԽԱՇՈՒՐՈՒՅ ԴԵՊԻ ԲԱԹՈՒՄ. Սուրամի
տունել (4 կմ.): Եջք դեպի Արևմտյան Վը-
րաստան: Սև ծովի մերձավորությունը նշան-
ներ: Անտառների ճախություն:

ՇՈՐԱՊԱՆ կայանից յերկաթուղու
ճյուղ դեպի Շի ա թ ու ը ի (43 կմ.) մար-
զանեցի հանքերը (պաշարը՝ մոտ 200 մի-
լիոն տոնն):

ՌԻՈՆ կայարանից յերկաթուղու ճյուղ
դեպի Ք ու թ ա յ ի ս (9 կմ.): Սորհրդային
իշխանության որով կառուցված առու, նաև
մահուղի գործարան: Մերձակայքում
Մոծամեթի և Գեկաթի վանքեր:

Ճյուղի ծայրին (53 կմ.): Տ դ լ ի բա-
լ ի ի անխահանքը:

ՍԱՄՏՐԵԴԻՅ ճյուղ դեպի Փ ո թ ի նա-
վահանգիստը:

ԶԱԿՎԱ: Աջարտանի թեյի մշակույթի
կենտրոնը (1925 թ. 1000 հեքտար): Թեյի գոր-
ծարան: Բամբուկի արհեստանոց: Նարինջի և
կիտրոնի պուրակներ:

ԲԱԹՈՒՄԻ ԲՈՏԱՆԻԿԱԿԱՆ ԱՅԳԻՆ (67
հեկտ.) յերկրագնդի բոլոր մերձարևադարձա-
յին յերկրների բույսերով (հիմնադիր պրոֆ.
Կրասնովի գերեզմանը):

Բաթումի շրջակայքի հողը, բուսակա-
նությունը և կենդանական աշխարհը: Տե-
ղական պայմանների ազդեցությունը ազգա-
բնակչության կենցաղի վրա:

Բաթում (3 մ. ծովի մակերևույթից):
կենտրոն Աջարտանի հանրապետության:

Բաթումը վորպես կլիմայական կա-
յարան թոքերի կամ սրտի հիվանդություն
կամ վոսկորացավ ունեցողների համար. նրա
ծովային լողարանը—պաժը:

Տեսարան Բաթումի զբոսարանից (բուլ-
վարից), մանավանդ վերջալույսին:

Բաթումի նավահանգիստը (նավթի և
մարգանցի արտահանությունը): Բազմի
նավթ մուղի յեկքը: Բաթումի նշանակու-

թյունը Անդրկովկասի տնտեսական կյանքի համար:

Բաթումը համաշխարհային պատերազմի և քաղաքացիական կռիւների ժամանակ: Հեղափոխական շարժումները Բաթումում:

Զրոսանքներ նախկով և յերկաթուղով՝ դեպի Մ ա խ ի ն ջ ա ու ր ի, Կ ա ն ա չ հ ր վ ա ն դ ա ն ք, (Բ ո տ ա ն ի կ ա կ ա ն ա յ գ ի ն, Չ ա կ վ ա) Յ ի խ ի ա-Չ ի ը ի, Կորուկեթի:

№ 2. ԹԻՖԼԻՍ—ԲԱԳՈՒ

549 կմ.

ԹԻՖԼԻՍ

Տեա նախորդ, № 1 մարշրուտը:

ԱՍՏՄԱՅԱՋԻ տափը. նրա վռնողումը և բերքը:

ԱՂՍՏԱՖԱ. խճուղի դեպի Դիլիջան:

Տեա մարշրուտ № 2

ԳԱՆՋԱ. (442 մ. ծովի մակ.) (Գանձակ. նախկին Յելիզավետպոլ):

Թուրքական և հայկական թաղեր:

Շրջանի կենտրոն. Գործարանային կյանքի զարգացումը Խորհրդային իշխանության որով: (Նոր կառուցվող տեքստիլ գործարանը): Շրջակա գյուղերի արտադրու-

թյունն և նրա վրա հիմնված քաղաքային արդյունադրծությունը:

Գանջան վոբպես Ադրբեջանի յերկրորդ կուլտուրական մեծ կենտրոն:

Գանջայի պատմական անցյալը: Խանությունն և նրա միացումը ուսական պետության հետ:

ՅԵՎԼԱ. կայարան: Խճուղի դեպի Շուշի և Գորիս տես մարշրուտ № 14.

Յերկաթուղու վագոնից տեսարաններ դեպի Մեծ Կովկասի և Փոքր Կովկասի (Շահ-դադ, Գինալ, Գիւմիւշ, Մուսլ դազաթները) շղթաները:

ԲԱԳՈՒ (2 մ. ծովի մակ.)

Ադրբեջանի Ս. Խ. Հանրապետության մայրաքաղաք:

Բազուի հին (ամրոցի պարիսպների մեջ) և նոր, յեվրոպական մասերը: Պտույտ Կոմունաների փողոցով, և ծովափով. 26 կոմունաների այգին և արձանը:

Ժողկոմխորհ, Բազխորհուրդ, Թյուրքական կուլտուրայի պալատ: Խանի պալատը: «Աղջկա աշտարակը»:

Յելեքտրաքարը և նրա պաբլը:

Շալարի ջրմուղը:

Բազուն վոբպես Ա պ շ ե ը ո ն յ ա ն նալթային շրջանի կենտրոն:

Նավթի արդյունաբերությունը: Ի ա-
լախանի - Սաբունչի, Բիրիեյ-
րատևայլ նավթաբեր վայրերը: Նավթ
հանելու յեղանակները: Նավթի շատրվան:
Նավթագտիչ գործարանները Սև և Սպի-
տակ քաղաքներում: Յեկեկտրակա-
յան: Նավթամբարներ: Փոխադրություն յե-
ղանակները — ցիստերներ և Բագու-Բաթումի
նավթմուղը:

Նավթի արտադրությունը պատերազ-
մից առաջ և այժմ: Արտադրություն և արտա-
հանություն կենտրոնացումը — Պորհրդային
իշխանության որով: Բագվի նավթի տեղը
համաշխարհային շուկայում:

Բագվի բանվորությունը: Նրա ազդա-
յին կազմը: Կազմակերպությունները: Բան-
վորական շինարարությունը (բանվորա-
կան քաղաք): Քաղլուսավորությունը (ա-
կումբներ, դրաղարաններ, կարմիր անկյուն-
ներ, բարձրախոսներ):

Բագվի բանվորության դերը ռուսական
և անդրկովկասյան հեղափոխական շարժում-
ների մեջ: Հոկտեմբերյան հեղափոխություն
և Բագվի բանվորությունը:

Նավթի արդյունաբերության հետ կապ-
ված գործարանները (մեխանիկական, մալ-
թուլային և այլն):

Լենինի անվան մանվածագործարան:
Ապակու, ծխախոտի, մետաքսաման և այլ
գործարանները:

Բագուն վորպես առևտրական կենտրոն:
Նրա կապը Հաշտարխանի, Անդրկասպյան
յերկրի և Պարսկաստանի հետ: Նրա նավա-
հանգստի նշանակությունը Անդրկովկասի
համար: Տոնավաճառը:

Կոոպերացիան Բագվում և նրա ցանցը
Ադրբեջանում:

Պրոֆեսիոնալ կազմակերպությունները:

Բագուն՝ Ադրբեջանի կուլտուրական
կենտրոն: Համալսարան, Պոլիտեխնիկական
ինստիտուտ, Կոնսերվատորիա, բանֆակներ
տեխնիկոմներ: Գրքի կոլեկտոր և գրադա-
րաններ: Թատրոններ: Կանանց կրթության
զարգացումը թյուրք ազգաբնակչության մեջ.
«Կորչի հադրան»: Լատինական այբուբենը:
Այց „Бакинский Рабочий“ թերթի տպա-
րանին:

Ազգությունների փոխհարաբերություն-
ները ցարական շրջանում և Պորհուրդների
որով:

Իմպերիալիստական միջամտությունը
համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:
26 կոմունարների սպանությունը:

Բագվի անցյալը:

Այց «Կրակապաշտների տաճարին»
Ս ու ռ ա խ ա ն ու մ:
Զրոսանք ծովով:

№ 3. ԹԻՖԼԻՍ—ՎԼԱԴԻԿԱՎԿԱՍ

Ռազմավիրական խճուղի—213 կմ. հին
«Դուռն Ալանաց» (Դարխալ) կիրճով: Կառուց-
ված և ոռոգական տիրապետություն Անդրը-
կովկասում հաստատվելուց հետո: Ուճուղեշի-
նուկթյան տեխնիկայի նշանավոր գործ: Ռու-
սաստանի և Անդրկովկասի հաղորդակցու-
թյան գլխավոր գիծը մինչև Բագու—Պետ-
րովսկ—Վլադիկավկասի յերկաթուղու կա-
ռուցումը: Նրա նշանակությունը բարձրանա-
լը ավտոմոբիլային յերթնակություն զարգա-
նալուց հետո: Լեռնահատ (перевальная)
յերկաթուղու կառուցման նախագծերը:

ԹԻՖԼԻՍ (404 ծովի մակ.):

Տես հավելված մարշրուտ № 1:

ԶԱԳԵՍ—«Վերին Ավճալայի հիդրո-
էլեկտրական կայան»:

Առուն, թումբը, մեքենաները (36,000
ձիաուժի հաշվով. 137 միլիոն կիլոուատ—
ժամի արտադրականությունը: Լենինի ար-
ձանը: Բանվորական շենքերը. կյանքը բան-
վորական թաղում:

ՄՅԽԵԹ

Վրաստանի հին մայրաքաղաք:
«Ծվեթիս—Ցխովելի» տաճարը (XV-դ.)
«Սամթավրո», «Զվարիս—Մամա»:

Արագվայի և Կուրի գետախառնուրդը:
ԱՐԱԳՎԱՅԻ աջափով Մուխրանի դաշ-
տով դեպի Ծ ի լ կ ա ն ի, ապա Բաղալեթի
լեռնանցքով (տեսարան դեպի Բաղալեթու
լճակը) դեպի Դ ու շ ե թ ի կայարանը (տե-
սարան դեպի Դուշեթ քաղաքը՝ Արագվայի
«Երիսթամները» — նախարարների նստա-
վայրը) մինչև Անանուր:

ԱՆԱՆՈՒՐ Արագվայի «Երիսթավերի»
ամրոցը ատամնավոր պարիսպներով, աշ-
տարակներով և հին ու նոր յեկեղեցիներով:
Մթիուլեթի հովտով դեպի ՓԱՍԱՆԱ-
ՈՒՐ Մեծ Արագվայի փով (Սև և Սպիտակ
Արագվաների գետախառնուրդը՝ կայարանին
մի կիլոմետր չը հասած): Հովտի գյուղա-
ցիական տները իրենց յերկթեք տանիքնե-
րով. նրանց տարբերությունը Մուխրանի
դաշտի տներին: Տնտեսություն Սև ծովի փո-
փոխվելը (800 մետրից վեր չը կան խաղո-
ղի այգիներ): Անտառների շրջան: Պահանջ-
դական զիտողական աշտարակներ, վորտե-
ղից հնում հսկում էյին «հյուսիսական» ժո-
ղովուրդների շարժումներին:

Փաստնառուքը վորպես վարչական կեն-
տրոն և կլիմայական կայան (ամառանոց,
1.014 մ.):

Սպիտակ Արագվայի ավտով գետի
Մ Լ Ե Թ (1.412 մ.) և վերելք գետի Գ ու
գ ա ու ր: Մթիուհների գյուղերը: Բուսա-
կանության արագ ձևավորությունը:

ԳՈՒԴԱՌԻՐ (2.157 մ. ծովի մակ.)

Բարձր լեռնային գոտի. բարձր ալպյան
բուսականություն: Տեսարաններ արշալույ-
սին և վերջալույսին, լեռնային փոթորկի
ժամանակ: Պանորամա-կայաբանից վոչ հե-
ռու գտնվող հրապարակից (ձորագլխից):

ԵՔՍԿՈՒՐՄԻԱՆԵՐ Գուտաուրից.

1) Դեպի Կել լիճը Սպիտակ Արագվայի
հովտով և գետի խառն-Սոփելի գյու-
ղը:

2) Վերելք: Արև-Կելի սարահարթի շղ-
թան.

3) Վերելք խաչի-լեռն և Գուդ-լեռը.

4) Կառույցների գյուղով խեղի-խեղի
կիրճով գետի Բվիշիթի գյուղը:

Խճուղով գետի Ջրբաժան շղթայի խա-
չի-լ և ու ն ու ն ց ք ք (2.345 մ.) Տեսարան՝
հյուսիս-արևմուտքում գետի խ ու թ ու ա ը
լեռը, արևմուտքում գետի Նեփիս-կալո հրա-
բուխը, հյուսիս-արևելքում գետի Ս ա ձ և -

լի գագաթը և հարավ-արևելքում գետի
Գ ու գ ի հրաբուխների խումբը:

Եջը Բայդար գետակի ուղղությամբ
գետի ԿՈՒԹԻ Թերեք գետի ափին: Սարբա-
վորումները ձյունի և հողի փլուզումներից
խճուղին պաշտպանելու համար: Յրկրաբա-
նական կազմությունը: Թթու աղբյուրներ:

Եքսկուրսիա Կորի կայաբանից Տ ր ու
ս ի կիրճով գետի Կագրեկից իջնող Սիվի-
րաուտ և Զիլգա-խոխ սառցարանները, վո-
րոնց տակից սկիզբ և առնում Թերեք գետը:
Թերեք գետի կիրճով գետի հյուսիս:
Ս ի ո ն ի ամրոցը աշտարակով և հին յե-
կեղեցով. միակ պուրակը:

ԿԱԶԵՆԿԻ կայաբան (1700 մ.)

«Ստեփան Ծմինդա» գյուղը Հին ավա-
տական տան ամրոցը: Նրա նշանակությունը
հնում կիրճը թշնամիներից պաշտպանե-
լու համար: Վրացական գյուղերը Կորից
մինչև Յիկլաուրի գյուղը (Լարսին 11 կմ.
չը հասած), ոսական գյուղերի մեջ բնե-
ված: Լեռնային գյուղերի ինքնորինակ տի-
պը: Աշտարակներ՝ գյուղի (տոհմի) պաշտ-
պանության համար:

Պղնձի, լեռնային բյուրեղի և այլ հան-
քեր:

Կողմնակի շղթայի (մինչև Լարս) յերկրաբանական կազմությունը:

ԵՔՍԿՈՒՐՍԻԱՆՆԵՐ.

1) Դեպի Դեվդորակի սառցարանը:

2) Վերելք Կաղրեկի գաղաթը. (50±6 մ.) Դեվդորակի սառցարանի տնակից: Կաղրեկի յերկրաբանական կազմությունը: Տեսարաններ դեպի Ելբրուս, Շխարա, Դըխ-տաու, Կոշտան-տաու և Զանգի-տաու:

3) Դեպի Գերգեթի, կամ Ործվերիի սառցարանը.

4) Դեպի Արանո սառցարանը.

5) Վերելք Կուրու լեռան գաղաթը.

6) Ծմինդա-Սամերա («Սուրբ յերրորդություն») վանքը, վորտեղ և վորի մերձավոր ալբերում վտանգի ժամանակ պատասպարվում եյին նաև Մցխեթի միաբանները տաճարի հարստություններով:

ԴԱՐԻԱԼԻ ԿԻՐՃԼ:—Խճուղին՝ Կողմնակի շղթայի ճեղքի ժայռոտ դիք լանջին, հենց Թերեքի անդունի կողքով: Լերկ կոացած ապառաժների տեսարան, «Թա մ ա ը ա յ ի ամրոց» և նրա հետ կապված լեզենդը: Դա ռ ի ա լ ի բ ե ռ դ ը. նրա ուղղմական նշանակությունը: «Ս ա տ ա ն ի կ ա մ ու ը ջ»:

Դարիալի կիրճը վորպես Կողմնակի շղթան խորը հատող ճեղք, վորը բանում և

յերկրաբանական կազմությանը մինչև հաստեղծ քարատեսակները:

ԼԱՐՍԻ մոտով դեպի Զերախի հովիտը (վորը բաժանում և Կողմնակի շղթան Ապառաժոտից) և հախկին Զ ե ը ա խ ի ամրոցը, (վոր ուսնները կառուցել եյին լեռնցիների դեմ կովելու համար):

Ապառաժոտ շղթայի ճեղքն ու նրա յերկրաբանական կազմությանը:

ԲՍԼՏՍ. կայարանից մուտք Ա ը ո տ ա տեղային և ապա Անտառային շղթաների ճեղքը, Ծանոթություն Բալտայում ոսերի և ինգուշների գյուղերի աների սարքավորման հետ:

Նստածս սառցարանային և գետային ուժգին բերվածքները Արոտատեղային և մանավանդ Անտառային շղթաների մեջ:

ՈՒԵԴԱՆՏ—առևանական ամրությունների ավերակներ: Ցարական զորքերի պայքարի պատմությունը լեռնցիների դեմ:

ՎԼԱԴԻԿԱՎԿԱՍ (670 մ. ծովի մակ.)

Ս. Խ. Լեռնային ինքնավար հանրապետությունների կենտրոն: (Ինգուշեթիա և, Հյուսիսային Ոսեթիա, Կադակություն):

Տեսարան Վոզգվիյենսկայա փողոցի ծայրից առավոտյան դեպի Մեծ Կովկասի

41032

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1971

2

ԳԻՆԸ 30 ԿՈՊ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0321206

8877